

פעולה אזרחית

בזירה הבינלאומית ובבית פנימה

שולי דיכטר

הצעה לדיון בעקבות השתתפות במהלכים מוקדמים ובפורום האירגונים האזרחיים של האו"ם
בועידת דרבן, דרום אפריקה, במהלך אוג' - ספט' 2001
המאמר פורסם בספרם של שלמה חסון וח'אלד אבו-עסבה (עורכים)
יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה הוצאת מכון פלורסהיימר, ירושלים, אוקטובר 2004

תוכן העניינים:

הקדמה הכרחית – עמ' 2

שתי מחלוקות שקדמו ליציאה לועידה – עמ' 3

- 1) בין האירגונים הפלסטיניים - האם מייצגים האירגונים שהקימו את ועדת ההכנה, את כלל הפלסטינים אזרחי ישראל?
- 2) האם יש מקום לשיתוף אירגונים פלסטיניים-יהודיים, ואירגונים יהודיים בהכנות לועידה.

הצבה מחדש של בסיס היחסים בין יהודים לפלסטינים בישראל

השלכות צפויות על היחסים בין האירגונים ובין פעילים יהודים ופלסטינים בישראל - עמ' 5

בינאום המאבק לשוויון אזרחי בישראל

מקומם של היהודים בתמונה: שותפים במאבק של הפלסטינים בלבד, או בעלי אג'נדה משלהם

למען שוויון אזרחי? – עמ' 5

מאבק של יהודים לשוויון אזרחי, בבית – או בחוץ?

הפעילים היהודים – חלק מן הבעיה או חלק מן הפיתרון?

היהודים עדיין לא הבינו את האינטרס שלהם בשוויון

חברה אזרחית בישראל - פעולה בנפרד או במשותף? – עמ' 7

היהודים בישראל - אזרחים עצמאים וריבוניים, או אזרחים מגויסים למדינתם?

פעולת האירגונים הפלסטיניים - בדלנות מסוכנת, או בנייה עצמית בריאה?

המכניזם של שיתוק הדדי

פעולה בנפרד, אך לא במנותק לחלוטין

מבט קדימה – עמ' 11

השאלה העיקרית היא האם המדינה, ובהתאם גם החברה האזרחית בישראל, תוכל להכיל שני

לאומים - או שתצטרך להיפרד לשתי חברות אזרחיות נפרדות?

הצעות לפעולה – עמ' 12

עודכן ביולי 2002

פעולה אזרחית

בזירה הבינלאומית ובבית פנימה

**הצעה לדיון בעקבות השתתפות בפורום האירגונים האזרחייםⁱ
של האו"ם בדרבן, דרום אפריקה, אוג'-ספט' 2001.
שלום (שולי) דיכטר, עמותת סיכויⁱⁱ**

הקדמה

בנייר שלפניכם אני התרשמויות אישיות מועידת דרבן, כמו-גם התייחסויות למהלכים שקדמו לועידה, אנסה לאופיין את המהלכים וההתנהגויות של האירגונים השונים, ואציע כיוון לתפיסה עתידית של פעולת האירגונים האזרחיים לשינוי בישראל.

כארגון העוסק בקידום זכויות אזרחיות, ראינו מלכתחילה בהשתתפות בפורום האירגונים האזרחיים בועידת דרבן, הזדמנות להכיר אירגונים ושיטות אחרות של פעולה אזרחית בעולם. רק בדיעבד הסתבר לנו כי יותר משזו הזדמנות ללמוד, זוהי זירת פעולה פוליטית של ממש. עובדה זו התבררה עוד לפני הנסיעה, בעקבות המתח שליווה את ניסוחי ההצעות לקראת הועידה.

להבדיל מתנועות פוליטיות וממפלגות פרלמנטריות - אירגונים אזרחיים פטורים, באופן כללי, מעול ייצוג פוליטי ממשי של הציבור, שהרי הם אינם נבחרים, ולכן אין הוכחה כי אכן הם מייצגי ציבור. ברמת האירגונים האזרחיים, הייצוג הוא בדרך כלל של מגמות, זרמים ותפיסות עקרוניות, כמו-גם של קבוצות-לחץ, אך לא נמדד בכמות נספרת של תומכים. על פי הגדרה זו, אכן מביאים האירגונים האזרחיים את עניינם בפני הממשל והציבור, אך הבאת עניינם אינה משפיעה באורח מיידי, כמו זה שבפרלמנט בו הצבעה של היום קובעת את ההתנהלות במדינה ממחר בבוקר. נראה כי באופן כללי, האירגונים היהודיים-פלסטינייםⁱⁱⁱ והאירגונים היהודיים, ראו בועידת דרבן הזדמנות מקצועית-ללמוד ולהחליף דעות בעיקר, אך האירגונים הפלסטיניים ראו בה הזדמנות פוליטית של ממש להעלות את העניין הקולקטיבי שלהם על סדר היום העולמי ולהביא להחלטות אשר תגרומנה לשינוי מיידי של ממש, כמו בפרלמנט.

ⁱ הכינוי המקובל הוא "אירגונים לא-ממשלתיים" (Non Governmental Organizations), או: "אירגוני המגזר השלישי", שהם כינויים נגיביים, אך מרמזים בלבד. בחרתי כאן במונח פוזיטיבי, אשר ממקם את האירגונים בשדה הפעולה האמיתי שלהם - החברה האזרחית.

ⁱⁱ התפקיד שלי בעמותת סיכוי הוא מנהל-שותף, ואני המנהל-שותף היהודי של סיכוי. אין לי יומרה להיות נייטראלי, שכן בהיותי משתייך לאחת הקבוצות בקונפליקט - אני חלק ממנו ולא משקיף מן הצד. ולכן, גם בנייר זה, הזוית ממנה אני מתבונן היא יהודית.

ⁱⁱⁱ הקוראים היהודים מורגלים בשם "פלסטיניים" כהגדרה של הפלסטינים החיים מחוץ לגבולות ישראל, ואילו אלה שהם אזרחי ישראל מכונים בדרך כלל: "ערבים". בנייר זה בחרתי לקרוא לפלסטינים אזרחי ישראל בשםם. נייר זה עוסק באירגונים בישראל, ובאזרחי ישראל - יהודים ופלסטינים.

האירגונים הפלסטיניים אכן נטלו על עצמם את האחריות לייצוג הקולקטיב שלהם בזירה הבינלאומית דרך פורום האירגונים הלא-ממשלתיים שליד הוועידה. הם הקימו ועדת הכנה שהובילו האירגונים אתגיאיה ועדאלה, וכללה את אגודת ה - 40, אלאהאלי, אגודת הגליל, ועוד. פעילות זו החלה עוד בסוף שנת 2000, תוך השתתפות בוועדות המכינות לקראת הוועידה בכנסים איזוריים ותוך מילוי תפקיד פעיל גם בסיעת האירגונים האזרחיים בעולם הערבי. במקביל, בזירה הישראלית, מוביל אירגון עדאלה זה כמעט שנתיים פעולה משפטית בהיקף רחב ביותר מול ועדת אור, כולל ליווי הדיונים בנוכחות מיוחדת. ביחד עם פעילות ענפה ומגוונת של אירגונים פלסטיניים נוספים בשנה זו, נראה כי בראש ובראשונה פעילות זו היא פרי של תהליכי הבשלה פנימיים של הלאומיות הפלסטינית בישראל, ולא אבחן היבט זה לעומק כאן. עם זאת, אעסוק להלן בתופעות ובתהליכים הקשורים בינם לבין היהודים.

שתי מחלוקות שקדמו ליציאה לוועידה:

1) בין האירגונים הפלסטיניים עלתה השאלה - **האם מייצגים האירגונים שהקימו את ועדת ההכנה, את כלל הפלסטינים אזרחי ישראל?** בקרב חלק מן האירגונים האזרחיים הפלסטיניים התעוררה תרעומת על כך שההכנות לא היו פתוחות לכל האירגונים. מחלוקת זו תוארה בקצרה בעיתון הארץ, אך בעיתונות הערבית היא הניבה פולמוס של מאמרים.

אכן יש כאן בעיה, שכן ועדת ההכנה לקחה על עצמה ייצוג של הפלסטינים אזרחי ישראל באופן כללי, אך היא לא נבחרה בתהליך פוליטי ולא מונתה בידי גוף מייצג, כמו ועדת המעקב למשל. עם זאת, אולי דוקא בכך היה יתרונה. נראה כי הצלחתה להוביל את המהלך בתשומות של מאמץ רב, כישרון ודבקות, לא היתה מתרחשת אילו היתה עסוקה במהלכים פוליטיים פנימיים מייגעים. על כל פנים, המשלחת הפלסטינית מישראל לא ראתה את עצמה כגוף של אירגונים אזרחיים אשר נאבקים נגד האפליה והגזענות במדינה שלהם בלבד, אלא כנציגות של קולקטיב אשר נאבק על עצם קיומו כקולקטיב.

למרות ההצלחה, ואולי במיוחד בעקבותיה, עדיין תלויה ועומדת שאלת התקפות ומידת הייצוג של משלחת זו את כלל האזרחים הפלסטיניים בישראל. עם זאת, נראה לי כי המשלחת הפלסטינית מישראל לדרבן אכן מייצגת זרם משמעותי, ואחד המובילים בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל. השאלה שתישאל מאוחר יותר היא - האם זרם זה הוא בר-שיח איתנו, היהודים?

2) המחלוקת השניה היתה סביב **שיתוף אירגונים פלסטיניים-יהודיים, ואירגונים יהודיים בהכנות לוועידה**. עיקר ההכנות לוועידה היה ניסוח הצעות, ובעקבות המיצוב הראשוני של ועדת ההכנה כנציגות פוליטית כללית של הקולקטיב הפלסטיני בישראל, טבעי הוא שאין כל מקום לשתף בכך גם יהודים אשר מטבע פעילותם מייצגים אינטרס יהודי, או ציוני.

האם במצב זה ניתן היה להצביע על אג'נדה משותפת ליהודים ופלסטינים הקשורה לנושא הוועידה - מאבק בגזענות ובגילוייה? נראה לי שלא, כי מרגע שהאירגונים הפלסטיניים לקחו על עצמם

ייצוג של קולקטיב, הם בחרו שלא לפעול במסגרת של אירגון אזרחי רגיל, אלא כנציגים ממש של קבוצה לאומית, ולא כאירגונים אזרחיים המסופקים כבר בתוך המסגרת המדינית שלהם, אך דורשים עוד. נראה כי היתה זו בחירה של אירגונים רבים נוספים בועידה, כמו נציגי הדליט (מהודו), נציגי הטמילים (מסרי-לנקה), נציגי הרומה (הצוענים באירופה) ועוד, עם אותה מטרה - להביא עניינם הקולקטיבי בפני העולם וליצור לחץ בינלאומי לקידום האינטרסים שלהם במדינה לה הם שייכים.

במובן זה, עשו קולקטיבים הסובלים מדה-לגיטימציה, או חולשה היסטורית בתקופה זו, שימוש בחברה האזרחית, כדי לבנות את עצמן מבחינה לאומית (או פוליטית אחרת). דוגמה מאלפת לשימוש דומה היא ללא ספק המבנה האירגוני הידוע כ"המדינה שבדרך" במחצית הראשונה של המאה העשרים. האירגונים היהודיים תחת שלטון המנדט הבריטי היו חברה אזרחית מגוונת ומאורגנת למופת, כולל המרכיב המובהק ביותר של חברה אזרחית ראויה – הלעומתיות לשלטון.

מבחינת ועדת ההכנה של האירגונים הפלסטיניים בישראל - אם רצו יהודים בנייר משותף עם ועדת ההכנה לא היה עליהם אלא להצטרף אל המצע של האירגונים הפלסטיניים, ולוותר על תשומה משלהם כנציגי הקולקטיב, או זרם כלשהו בקולקטיב היהודי בישראל. הבדיקה הראשונית שעשיתי (בשלב מאוחר מאד - בחודש יולי 2001) הבהירה לי נחרצות שהמשלחת הפלסטינית מישראל היא משלחת לאומית עם אג'נדה פלסטינית, ואין לי, כיהודי-ציוני, שום מקום בניסוח משותף אף על בסיס אזרחי, אלא אם ברצוני להצטרף אליה כמות שהיא. היות שהארגון אותו אני מייצג הוא פלסטיני-יהודי, לא היתה כל אפשרות להצטרף למצע הקיים.

לאחר הבדיקה הזו, התקיים ניסיון להגיע להצהרה משותפת של אירגונים פלסטיניים שלא היו שותפים בועדת ההכנה, אירגונים משותפים ואירגונים יהודיים. ניסיון זה גונה כניסיון לטשטש את ההישגים של ועדת ההכנה, ולחנוק את הצמיחה האירגונית הפלסטינית העצמאית על ידי היהודים באופן פטרוני. הגם שלא הגענו לנוסח משותף מוסכם - מהלך זה, והויכוח שעורר, מאפשרים לנו להתחיל בדיון יסודי יותר ביחסים שבין אירגונים אזרחיים, ולמעשה ביחסים הפוליטיים בין הציבור היהודי לציבור הערבי בתחומי החברה האזרחית. אמנע מתיאור מפורט את הקורות בועידת דרבן עצמה, אשר נסקרו בהרחבה בתקשורת. התרשמותי שלי ממהלך הועידה מובאת בין השורות רק כאשר לדעתי היא משרתת את הדיון העיקרי שהוזכר לעיל. על כך, להלן.

הצבה מחדש של בסיס היחסים בין יהודים לפלסטינים בישראל

הגדרת היחסים בין יהודים לפלסטינים בישראל כיחסי קונפליקט, רומזת בדרך כלשהי על איזון כוחות, או אפילו על היותם של היהודים גם הם קורבן במפגש ההיסטורי הזה. המיצוב של האירגונים האזרחיים הפלסטיניים מישראל בועידה מדגיש סוג יחסים אחד - יחסי שולט-נשלט. על פי הגדרה זו - אם יש קונפליקט, הרי שהוא נובע רק ממצב של שולט-נשלט, ולא ממצב של מאבק על פיסת ארץ אחת, או מאבק על שליטה במקורות המים של האיזור וכד'.

עבור היהודים הפעילים לשוויון אזרחי, הכרה בכך שהיחסים בין יהודים לבין פלסטינים אזרחי ישראל הם בעיקר יחסי שולט-נשלט, עשויה להטיל אור אחר לגמרי הן על התנהגותם האירגונית והאישית ביחסים עם הפלסטינים, והן על התוכן של המודל הרצוי אליו הם נאבקים. תוכן הקריאה של הפלסטינים, ולא פחות מכך הדרך בה הם עשו זאת, הן אתגר לא קל ליהודים הפעילים בתחום זה. על כך גם להלן.

השלכות צפויות על היחסים בין האירגונים, וגם בין פעילים יהודים ופלסטינים בישראל

בינאום המאבק לשוויון אזרחי בישראל

על פניו נראה כי הדחיפה העיקרית ליציאתם של האירגונים הפלסטיניים בישראל לדרבן היתה אירועי אוקטובר 2000. ביסוד פעולה זו עומדת בעיקר ההבנה כי הפלסטינים אזרחי ישראל הם מיעוט לאומי שצריך להתגונן ממש בפני המדינה בה הוא חי. נשאלת השאלה האם העלאת הנושא של הפלסטינים אזרחי ישראל בועידה יועד להשגת שוויון בלבד במסגרת הפרדיגמה - או שהיה זה כדי לשלול את הלגיטימיות של המדינה בשל מעשיה, וכך להכין את הקרקע להכרה בינלאומית במבנה מדיני אחר? על פי המעשים: הגדרתה של ישראל כמדינת אפארטהייד וכמדינה גזענית המבצעת ג'נוסייד, אומרת בהכרח שלילת הלגיטימיות של המדינה.

זה היה אחד הקשיים בניסוח הצהרה משותפת לאירגונים יהודיים, אירגונים משותפים ואירגונים פלסטיניים מישראל. קשה, ואולי בלתי אפשרי, לגייס אירגונים יהודיים, ויהודים באירגונים משותפים, לתמיכה במהלך שמוביל לשלילת הלגיטימיות של מדינת ישראל. יתרה מזאת, ייצוג של כמעט כל גוון מגווני האינטרס של היהודים בישראל לא יוכל להסכין למהלך מעין זה. לכן, גם אירגונים משותפים בהגדרה (כמו סיכוי) לא יכולים לחתום על הצהרה מעין זו, שכן אף אם כל השותפים הפלסטיניים בסיכוי יחתמו עליה, לא יעשו זאת השותפים היהודים.

מקומם של היהודים בתמונה: שותפים במאבק של הפלסטינים בלבד, או בעלי אג'נדה משלהם למען שוויון אזרחי?

מאבק של יהודים לשוויון אזרחי, בבית – או בחוץ?

הטענות נגד המדינה כמפלה על רקע גזעי, מסתמכות גם על דו"חות סיכוי, האגודה לזכויות האזרח, בצלם, קו-לעובד ועוד. ואכן, היהודים בסיכוי, באגודה או ב"בצלם" יכולים להתריע ולדווח, לבקר חריפות ולהתעמת עם המדינה על יחסה המפלה לערבים. הם גם יתרגמו לערבית ולאנגלית את הדו"חות ויפיצו את המידע, ובכך יחשפו את "הכביסה המלוכלכת" בחוץ. אבל את הניקיון של הכביסה הזאת, דהיינו את המאבק עצמו לשוויון אזרחי גמור, הם ישמרו בתוך מסגרת המדינה, שכן יש הבדל רב בין חשיפת המידע - לבין ניהול המאבק ממש. אירגונים יהודיים ופעילים יהודים פעלו כבר בעבר בזירה הבינלאומית כדי לאלץ את ישראל לשנות מדרכיה (בנושא הנשים, למשל).

ואולם, בנושא זה, בו הגיעה הביקורת אל בסיס קיומה של המדינה בדמותה היהודית, לא תפסו אירגונים יהודיים ומשותפים מקום פעיל או מוביל בועידה. נראה כי כאן עובר הקו הדק עליו מצויים כעת היהודים הפעילים בתחום: המידע יכול להיות חשוף ופתוח, אך בינאום המאבק להשגת שוויון אזרחי גמור בישראל לא נועד להשיג רק את התוצאה הזאת, אלא להוביל לשינוי המשטר (כך, על פי הדוגמה הדרום-אפריקאית), ולכן יירתעו מכך יהודים אשר מוכנים להרחיק לכת מאד למען שוויון אזרחי מוחלט, אך לא לשינוי מהותי כהגדרת המדינה.

הפעילים היהודים – חלק מן הבעיה או חלק מן הפיתרון?

סיבה נוספת לרתיעה של יהודים מניהול המאבק ממש בזירה הבינלאומית, נעוצה בתחושת השייכות הבסיסית. היהודים הפעילים בתחום זכויות האזרח והאדם עושים זאת מתוך תחושת ראייה אנושית ופוליטית רחבה, ובצד השייכות שלהם לקולקטיב היהודי, הם מתחברים גם אל "שדות מגנטיים" זהותיים אחרים, אשר מכונים גם ערכים הומניסטיים, אוניברסליים ועוד. חלק מהפעילים היהודים אף מבטא אי-נחת מההשתייכות אל הקולקטיב היהודי בישראל, שואף "לדלל" אותה באמצעות פעילותם בקרבת פלסטינים ובשותפות איתם, ועם השנים מתפתחת אצל חלק מהם אף מידה מסויימת של ניכור כלפי הקולקטיב היהודי.

תוך כדי המגע המתמשך עם פלסטינים קשה לחלק מהם לשאת את ההאשמות כלפי הקולקטיב היהודי, עד כדי שהם מנתקים עצמם והופכים לא-ציונים. התנתקות זו מהצד של "הרעים" בסיפור, מאפשרת להם לחיות עם הקירבה לפלסטינים וגם למצפונם. כך יש להם תחושה שאין הם חלק מהבעיה, אלא חלק מן הפיתרון. מאידך - אלה מבין הפעילים, אשר מקבלים את שייכותם אל הקולקטיב היהודי, דהיינו לקבוצת הנהנים מההגדרה היהודית של המדינה, או אף מאמינים בכך שליהודים יש זכות לבית לאומי בארץ ישראל - כלומר מגדירים עצמם ציונים - לוקחים על עצמם גם לחיות בדיס-הרמוניה מתמדת.

בינאום המאבק עצמו (להבדיל מחשיפת המידע) בדומה לזה שהיה בעניין של דרום-אפריקה, הוא כנראה קו שאירגונים יהודיים נמנעו מלחצות במקרה של ועידת דרבן. נראה כי כח המשיכה של השדה המגנטי ההשתייכותי הוא זה שמנע מהם את חציית קו זה. ההבדל שבין העלאת עניין הנשים בוועידת האו"ם בבייג'ין, למשל, לבין העלאת העניין של הפלסטינים אזרחי ישראל בדרבן נעוץ בבסיס הגדרותיה של מדינת ישראל. בעוד שוויון לנשים יכול להיות חלק מהמדינה היהודית, שוויון מוחלט לפלסטינים נתפס כמעלה שאלות הנוגעות לעצם הגדרתה של המדינה כיהודית. זוהי אולי הסיבה לכך שרק האירגונים הפלסטיניים היו אלה הפעילים בזירה זו ולא היהודיים.

היהודים עדיין לא הבינו את האינטרס שלהם בשוויון

שתי הנחות בסיס: א. שוויון אזרחי מלא וגמור בין האזרחים היהודים והפלסטינים הוא תנאי הכרחי להמשך קיום המדינה. ב. מי שמוכן לקבל באופן כללי את המשטר בישראל, אך רוצה לשנות את דרכיו (הפרקטיקה שלו), אכן צריך לשאוף לנהל את המאבק עצמו בתוך המדינה ולא מחוצה לה. לאור שתי הנחות אלה, רבה ההפתעה שהגורם שעדיין לא נכנס למאבק לשוויון אזרחי הוא הציבור היהודי ככלל. נראה כי הציבור היהודי עדיין לא הבין כי שוויון אזרחי גמור ומוחלט

עומד בבסיס האינטרס שלו עצמו לקיום המדינה בהגדרתה הנוכחית, ולכן אינו רואה עצמו כנאבק להשגת שוויון.

בנוסף לתהליכי הבשלה פנימיים בציבור הפלסטיני בישראל, אשר הוזכרו לעיל, אולי עובדה זו היא שדחפה בסופו של דבר, לאחר למעלה כחצי מאה, את הפלסטינים אזרחי ישראל לחפש תמיכה בשוויון אזרחי מלא מחוץ למדינה. במשך שנים רבות היו מעט אזרחים פלסטינים (אנשי רוח, ובעיקר מחנכים), חלק ממאמץ לדיאלוג עם יהודים במסגרות שונות. חלקם נחשב בעיני סביבתם בציבור הפלסטיני, כשליחים המוכנים לעשות את העבודה המלוכלכת עבור כל הציבור. העובדה היא שבאמצעות הדיאלוג הם לא הביאו את השינוי המיוחל, דהיינו לפחות שוויון אזרחי מלא וגמור, או אף שינוי מהותי של יחסי הכוחות בשיח^{iv}. יכול גם להיות שלנסיגה מתמיכה אפשרית של הציבור היהודי-שמאלי אשר רווחת מאז אוקטובר 2000 (מגמת ה"חפשו אותי"), יש תרומה ליאוש זה.

אחד התסכולים של הבאים במגע לקראת ועידת דרבן היתה התחושה שאנו כביכול "מבקשים דחייה" בניאום המאבק שלהם, עד שיצליחו האירגונים והפעילים היהודים למען שוויון אזרחי לעורר את הציבור היהודי לפעולה בתוך המדינה פנימה. אחת התובנות המשמעותיות לאחר דרבן היא, כי חלק מן האירגונים הפלסטיניים בישראל כבר אינם ממתינים, כנראה, להתעוררותו של הציבור היהודי. על פי התנהגותם הפוליטית בארץ ובחוץ, הם ניגשים ביסודיות אל השאלה הבאה - הגדרתו מחדש של המשטר במדינה. זהו קטע-דרך שגם בו מעטים היהודים, והאירגונים היהודיים, שיצטרפו אל האירגונים הפלסטיניים ללא בירור יסודי קודם כל עם עצמם ואחר כך עם הפלסטינים.

חברה אזרחית בישראל - פעולה בנפרד או במשותף?

היהודים בישראל - אזרחים עצמאיים וריבוניים, או אזרחים מגויסים למדינתם?
אחת מן האיכויות הבסיסיות של חברה אזרחית היא היכולת לנתק את עצמה מן המדינה, לזהות ולקדם אינטרסים אזרחיים שאינם האינטרסים של הממשלה, ואף עומדים בניגוד לאינטרסים שלה, דהיינו להיות לעומתית לממשל. בנקודה זו, מבחינה התנהגותית, היה בדרבן הבדל תהומי בין האירגונים האזרחיים מישראל. נאמר כבר לעיל כי בעוד האירגונים הפלסטיניים בישראל היו ערים להזדמנות הבינלאומית להעלות את עניינם, היהודים הפעילים באירגונים האזרחיים לא היו ערים לאפשרות לראות בועידה זירת מאבק של ממש. הסיבה לכך, אולי, נעוצה גם בתחושה של יהודים ואף הפעילים בתחום זכויות האדם, כי לענייני חוץ יש לנו מדינה, ועיסוקם שלהם הוא בבית פנימה בלבד.

יתרה מכך, נראה כי מצידם של היהודים, לא מתקיימת עדיין הפרדה מספקת בין המדינה לבין האירגונים האזרחיים. לדידם, יש זהות מלאה בינם אישית לבין המדינה, והאירגון בו הם פועלים

^{iv} אחד מהם טען פעם באזני: "מה בסך הכל עשיתי כל השנים האלה...הרי אפילו דונם אחד לא החזרתם, ואנחנו נחנקים, וממשיכים לדבר ולדבר..."

לא נועד אלא להשלים את שהמדינה לא הספיקה או לא יכלה להשלים, אך בדרך כלל באותה מגמה, באותו כיוון - למען עתידה וחיזוקה של מדינת ישראל.

כך, למשל, לקראת הועידה וגם לאחריה נדו לי ידידים יהודים רבים על סבלי הרב הצפוי (או זה שחוויתי) מול התקפות הערבים על המדינה. צריך הייתי להכריז קבל עם ועדה (במאמר ב"מעריב" ב - 26 באוגוסט) כי אינני יכול, ואינני מתכוון, להגן על המדינה בנושא זה, אך גם זה לא תפס. אכן, קשה לפעילי זכויות האדם והאזרחים היהודים לנתק עצמם מהמדינה וממגמותיה, ובדאי קשה הדבר לסביבתם היהודית. דבר זה מקשה עלינו גם בפיתוח חברה אזרחית של ממש. לאזרחים הפלסטינים אין כל בעיה, למרבה הצער, לנתק עצמם מן המדינה, משום שבעצם מעולם לא היו ממש מחוברים אליה ואל מגמותיה. אצלם דוקא היבט זה של חברה אזרחית הוא כבר מן המוכן.

פעולת האירגונים הפלסטיניים - בדלנות מסוכנת, או בנייה עצמית בריאה?

המאפיין העיקרי של הפעולה של האירגונים הפלסטיניים בישראל לקראת ועידת דרבן היה הפעולה הנפרדת לאורך כל הדרך, ושמירה על אופי פעולה זה מכל משמר. האם לאור ההבשלה הלאומית, ה"בדלנות" של האירגונים הפלסטיניים בישראל היא רק ביטוי של יאוש, כפי שהוזכר לעיל, או גם צעד בונה?

אירגונים אלה פועלים בנבדל מאירגונים יהודיים, ובכוונה תחילה במנותק מהקשר של אינטרס ומגמות קולקטיביות של יהודים. ההצדקה לכך היא בהיסטוריה של תלות מנוונת של פלסטינים ביהודים, ובאג'נדה היהודית, בכל הקשור לזכויות אדם ואזרח. לדידם, על אף רצון טוב והרחקת לכת פוליטית של השותפים היהודיים, שותפות עם יהודים עד עתה היא בהכרח חיבוק דוב. על פי גישה זו, מביאים היהודים את ההשתייכות שלהם לקולקטיב היהודי, וכך גם את האינטרס הקולקטיבי היהודי לפי ראותם, אל השותפות עם הפלסטינים, וכופים אותה בדרכים שונות על עמיתיהם הפלסטיניים.

תגובת היהודים למגמת הפעולה הנפרדת לקראת דרבן היתה ניסיון מעשי למצוא מכנה משותף עם אירגונים פלסטיניים אחרים שרצו בכך, ניסיון שלא הגיע בסופו של דבר לידי מימוש. האפשרות האחרת - שקבוצת פעילי זכויות אדם ואזרח יהודים ינסו להגיע לקוד משותף כלשהו, או לניסוח הצהרה מצידם כיהודים, לא עלתה כלל. נסיונותי לעורר אפשרות זו לפני הועידה זכו להתנגדות, בעיקר בנימוק שהאג'נדה למאבק לשוויון וקידום זכויות אדם ואזרח היא בהכרח אג'נדה משותפת יהודית-פלסטינית ואין להפריד. על כך בהמשך, בהצעותי לפעולה.

כתוצאה מכך הגיעה לוועידת דרבן קבוצת פלסטינים חזקה, מאורגנת מוכנה ובעיקר חדורת רוח התלהבות, ומסביבם כמה יהודים ופלסטינים נציגי אירגונים משותפים ואירגונים יהודיים מישראל, מתעניינים בהם ובסביבה, אך בעיקר חשים תלישות מהמתרחש. קשה להסתיר את המבוכה שהיתה מנת חלקי, אישית, נוכח הפעלתנות והנחישות של המשלחת הפלסטינית מישראל, לעומת עמדת הצופה של היהודים. אין זאת אומרת שבדיעבד הייתי מצטרף אליה, אבל נראה כי לפחות היה על היהודים המשתתפים בוועידה להתארגן מראש כדי לנסח לעצמם את

התחושות, העמדות האישיות-אירגוניות-פוליטיות, ובעיקר למצב עצמם בתמונה הצפויה בדרך. אי קיום מהלך זה היה חולשה כשלעצמה, ויצר תחושת חולשה נוספת בועידה עצמה. אין רע במבוכה זו ("בזכות המבוכה ובגנות הטיח"), אבל תחושת חולשה זו עלולה להקרין על אופי הפעילות גם לאחר דרבן בדיאלוג עם האירגונים הפלסטיניים ויותר חמור מכך - בדיאלוג הפנימי בין היהודים.

הזירה של מאבק לשוויון אינה צריכה להיות בלעדית של הפלסטינים, שכן ליהודים בישראל יש אינטרס ברור וקיומי בשוויון אזרחי, ובשוויון ערך בכלל, בינם לבין הפלסטינים. העובדה שמעטים מבין היהודים רואים זאת כאינטרס יהודי, צריכה לדחוף את אותם מעטים למצוא את הדרכים אל מוחותיהם וליבותיהם של הרבים. חולשת עמדה וביטוי של יהודים במאבק לזכויות אדם ואזרח מתבטאת כעת אל מול ההתחזקות העצמית הפלסטינית. היא אינה טובה ליהודים, ואינה טובה לפלסטינים. כעת נראה גם כי פעולה משותפת שכך אל שכך לא רק שאינה יעילה, אלא גם אינה אפשרית כרגע. גם בקרב האירגונים הפלסטיניים שהיו מעוניינים להגיע לניסוחים משותפים אין תודעה של פעולה משותפת של ממש עם היהודים, אלא יותר ראייה אינסטרומנטלית של היהודים כקהל יעד לשיכנוע בעל אופי ממוקד בנושאים מסוימים, ולא כבני ברית במאבק או כשותפים באותה חברה אזרחית.

בדרך פעולתם הנפרדת במובהק, שידרו האירגונים הפלסטיניים של ועדת ההכנה התעלמות ואדישות אקטיבית כלפי האירגונים היהודיים והמשותפים, כאילו הם-הם נציגי המדינה ובהם יש להיאבק בדיוק כמו בממשלה, וככלל, יש לחשוך בהם כי אהדתם לעניין היא אלא הסוואה לחיבוק הדוב הצפוי והמוכר מתבניות העבר. חשדנות בסיסית זו מובילה להאשמה גורפת בהתנשאות ופטרונות של כל יהודי העוסק בתחום ומעז לגעת או להביע עמדה באשר לפלסטינים, לעתים אף ללא בחינת דבריו, אלא רק מעצם זה שזהו יהודי שעוסק בכך. אכן, לאחר שנים רבות של פטרונות יהודית ודיכוי בצורות שונות, הפעילים הפלסטיניים נכוו בעבר ברותחין וכעת הם נזהרים בצוננין.

המכניזם של שיתוק הדדי

בזירת הפעולה המשותפת קיים מכניזם של שיתוק הדדי. מן הצד הפלסטיני, ככל שגוברת ההכרה הלאומית יש נטיה "להתאמן" על השותפים היהודים במאבק לשינוי השיח איתם, כך שיהיה יותר פתוח וכן. תהליך זה כולל, למשל, גם הטחת אמיתות שאינן נעימות לשותפים היהודים, אשר חלקם, כפי שהוזכר לעיל, כבר אינם רואים עצמם אחראיים למעשי הקולקטיב שלהם. תגובה יהודית אחרת אף מקבלת כל התנהגות פלסטינית פוגעת, גם אם זו מכוונת ממש. בכל מקרה, מחוברים הפלסטינים השותפים למסגרות המאבק אל הציבור שלהם, בהיותם נאבקים את מאבקו. הם בטוחים בעצמם ומטרות המאבק נראות בהירות מאד.

היהודים, לעומתם, מנותקים מהציבור שלהם, שכן הם נתפסים בציבור היהודי כפועלים בניגוד לאינטרס היהודי. בחולשתם זו, נסמכים היהודים על השתייכותם אל הגוף הנאבק, ונשענים בלעדית על חבריהם הפלסטינים. כמו אזני שמעתי לאחרונה דברים מאלפים בכינוס של פעילי זכויות אזרח: הדוברים הפלסטינים, כל הדוברים הפלסטינים, פנו אל הפעילים היהודים, ובצד דברי ההערכה על הזדהותם, ביקשו שהיהודים יפנו אל הקהל שלהם, הקהל היהודי, ויובילו בו

שינוי משמעותי. הדוברים היהודים, כל הדוברים היהודים בכינוס, סיימו את דבריהם באומרם כי "על המאבק להיות משותף... ורק משותף". לפעילים היהודים חולשה בסיסית בבואם לפעול לשינוי המצב. החולשה של היהודים היא בדידותם בציבור היהודי, ולכן אין תמה שהפיתרון הוא הישענות על השותפות עם הפלסטינים. בנוסף לתחושת השתייכות הנחוצה כל כך, פוטרת העשייה המשותפת את היהודים מן האחריות ומן המטלה הקשה, אם כי גם הנחוצה ביותר: שינוי הגישה של הציבור היהודי לגבי שוויון אזרחי מלא וגמור.

פעולה בנפרד, אך לא במנותק לחלוטין

נראה כי יש ערך רב, ואף בונה, בפעולה נפרדת - כל ארגון (יהודי או פלסטיני) בציבור שלו מחד ומול המדינה מאידך. מיצוב חדש זה, ראשיתו בהסרת המעטה הכוזב של דו-קיום מרוב שיתופי הפעולה הקיימים, ובפרידה מתבניות ומהרגלים שקנו להם שביתה ביחסים בין יהודים לבין פלסטינים בישראל. המשכו של המיצוב מחדש הוא בבניה של יחסים שוויוניים בין יהודים לפלסטינים, על בסיס אזרחות המכילה שתי ישויות לאומיות. אך מה שנחוץ כאן הוא שינוי בסיס היחסים, ולא ניתוק מוחלט.

ניתוק בין הקבוצות עלול להיות הרסני, שכן בדרך זו או אחרת העתיד הוא משותף, וניתוק ממושך עלול להנציח עוינות שהיא מסוכנת לא פחות מזו שהיא תוצאה של המגע הבלתי-שוויוני אשר היה נחלתנו עד עתה. כך, למרות הצד הבונה שלה, ונחיצותה, טומנת בחובה הפעולה הנפרדת והכמעט-סודית שנקטו האירגונים של ועדת ההכנה בשנה האחרונה, גם נזק צפוי. בהמשך הדרך יהיה הציבור היהודי בישראל קהל יעד לשינוי עמדות בנוגע לתמונה האזרחית העתידית. באופי פעולה זה מאבדים הארגונים הפלסטיניים את הציבור היהודי, ואף עלולים לסייע לגורמים בציבור היהודי להפוך את התפיסה האזרחית לאיום כלפי היהודים.

אין להעלות על הדעת כל שינוי מהותי במצב במדינה בלא שינוי שיחול גם בצד היהודי. לכן, ההיפרדות של הפלסטינים לצורך בנייה עצמית חייבת להיות מלווה בהסבר קורקטי, ובמהלך מקביל בצד היהודי שאינו שורף את הגשר לעתיד. פעילי זכויות האדם והאזרח היהודיים, הגם שהם נתפסים כחלק מיחסי שולט-נשלט, ואולי עבור חלק מן הפלסטינים הם המיצוי שלהם, הם גם המניע והזרז הכי משמעותי לשינוי שחייב לחול בציבור היהודי. תהיה זו שגיאה להפוך דוקא אותם לשק האיגרוף באימוני הכושר ופיתוח השרירים הקולקטיביים הפלסטיניים. תחת זאת, יש לגשת במהירות לשינוי בסיס היחסים לקראת יחסים שוויוניים, ובטנגו הזה ישנם שני רקדנים לפחות. הגם שהאחריות ליצירת הבעיה אינה סימטרית, האחריות לשינוי המצב כעת מוטלת על שני השותפים במידה שווה, שכן שוויון בנטילת אחריות זו עשוי לעצב את האופי השוויוני של היחסים בעתיד.

מבט קדימה

עובדה היא שבישראל כיום ניתן לספור על אצבעות כף יד אחת את האירגונים שהם משותפים ליהודים ולפלסטינים ברמת הבעלות והשליטה - ועד מנהל משותף, יו"ר-שותף ומנכ"ל-שותף. בדיון שלפני הוועידה עלתה הגישה כי אין כאן חברה אזרחית אחת, אלא שתיים - יהודית ופלסטינית. לכאורה יש כאן סתירה פנימית, שכן מטבע הגדרתה - חברה אזרחית יש רק אחת במדינה נתונה, והיא הזירה לפעולה שאינה ממשלתית.

הצורך להגדיר שתי חברות אזרחיות נובע אולי מהעובדה שהמדינה שייכת בהגדרה, וגם ממש, לקבוצה אחת מתוך חברת האזרחים, וכך גם החברה האזרחית כשיקוף של המדינה שייכת לאותה קבוצה - היהודים. לכן, טבעי הוא שתהיה חברה אזרחית לאזרחים שאינם במסגרת השייכות למדינה, והמשקפת מסגרת עצמאית, לא מדינה.

לכן השאלה העיקרית היא האם המדינה, ובהתאם גם החברה האזרחית בישראל, תוכל להכיל שני לאומים - או שתצטרך להיפרד לשתי חברות אזרחיות נפרדות? התשובה על שאלה זו מכתובה ביתר שאת את אופי הפעולה לקידום שוויון ותמונת האזרחות בישראל בעתיד. דפוס הפעולה של האירגונים הפלסטיניים שיצאו לדרבן, שיקף בחירה באפשרות השניה: הם פעלו כחברה אזרחית נפרדת, אשר פועלת בהשראה של זיקה לאומית מובהקת שאינה במסגרת מדינה, ושואבת את כוחה מהשדה המגנטי העולמי.

כל עוד היתה הפעולה משותפת, היה היחד זה שטופח עד כדי שהפך ליעד כשלעצמו. סגנון פעולה זה סיפק את המענה לאחד המניעים המרכזיים לפעולת יהודים למען שוויון - המניע המוסרי. המאבק המשותף, והיחד החברתי שבא איתו, נתנו ליהודים תחושת שוויון של ממש בתוך המסגרת האירגונית, סיפקו ליהודים את המודל הרצוי ליחסים (לפחות למראית עין), וגם אנרגיה ותקווה הנחוצות כל כך כדלק למאבק. עבור הפלסטינים, לעומתם, יחסים אלה היו במקרים רבים ואולי אף בכולם, שיעתוק של יחסי השולט-נשלט שמתקיימים בהווה הישראלית בכללותה. תובנה זו לא נולדה עם ועידת דרבן, אך הודגשה בה ביתר שאת.

בעוד לפלסטינים הפרדה זו היא תולדה של צורך פנימי, ובאה לגבש דרכים עצמאיות והבהרת אג'נדה אותנטית שאינה פוזלת הצידה אל היהודי, ליהודים הפרדה זו היא עירעור הבסיס עליו הם עומדים. הכרה בצורך זה של הפלסטינים לפעול בעצמם ובנפרד, תעמת את היהודים הפעילים בתחום זה ביתר דיוק עם המניעים שלהם עצמם לפעילות ועם סיגנונה. כמו-כן יהיה עליהם לפתח את הגישה העצמאית שלהם כיהודים, כבני הרוב השולט, כחלק מן הבעיה, אל המצב הרצוי ואל המאבק לקראתו בקרב הציבור שלהם. אין המדובר כאן בבניית זהותם הקבוצתית אל מול זו הפלסטינית, אלא בהגדרת האינטרס שלהם בשוויון אזרחי ובמיצובו בתוך השיח היהודי הפנימי.

בדרך אל שינוי מהותי במצב היחסים בין הקבוצות הלאומיות, יהיו היהודים, ככלל, גורם מכריע לא פחות מן הגורם הפלסטיני. בקרב ציבור זה חייב לחול שינוי מהותי בגישה אל יישום השאיפות

הלאומיות היהודיות, ובמיוחד בהקשר של היחסים האזרחיים עם הפלסטינים בישראל. יש דרכים שונות להניע שינוי זה, וסביר להניח שלאחר מעשה קשה יהיה לקבוע איזו מהן אכן היתה זו שפעלה ביעילות רבה יותר, אך בעצם היותם של היהודים קהל יעד חשוב לשינוי - אין ספק. ואולם, בדרך פעולתם לקראת דרבן לא רק שהפלסטינים עלולים לאבד את הקהל היהודי אלא שהם עלולים להרחיק מעליהם את אותם בני-ברית אפשריים בתוך הציבור היהודי.

נראה שהמזיגה הרצויה ביותר למאבק לשוויון אזרחי בישראל היא זהות לאומית נבדלת ומובהקת של כל מסגרת, תוך קיום מסגרות משותפות של דיאלוג שוויוני ואף תיאום ביניהן. יש גם מקום נרחב לקיום אירגונים משותפים אשר יאפשרו בתוכם קיום מובהק ואותנטי של כל צד. אך הפניה לציבור חייבת להיות של כל צד בנפרד, הפלסטינים לציבור הפלסטיני, והיהודים לציבור היהודי. ייתכן שעצם קיום מסגרת משותפת עשוי להגביר את התקפות של הפניה הנפרדת, למשל: הציבור היהודי יידע שהיהודי הפונה אליו לתמוך בשוויון אזרחי מלא, מקיים בעצמו שותפות שוויונית במסגרת אירגונית עם פלסטינים. כך גם עשוי הדבר לסייע לפלסטיני הפונה אל הציבור שלו, בידיעה שהוא מקיים שותפות שוויונית הלכה למעשה עם יהודים אשר מייצגים את הצד היהודי, דהיינו "את הדבר האמיתי", וכך אין זה דיאלוג סרק עם מי שכבר מזדהה איתך, אלא הנעה של שינוי בצד השני ממש.

הצעות לפעולה:

ישנם לפחות שני סוגים של חברה אזרחית: (1) השלמת פעולות הממשלה (שירותים, בעיקר), (2) פעולה מול הממשלה (אדבוקציה, השפעה על שינוי מדיניות). יסוד נוסף חשוב ביותר של אופייה של חברה אזרחית הוא היותה לעומתית לשלטון. גם יהודים וגם פלסטינים בישראל נמצאים בשלב ראשוני בלבד בגיבוש של חברה אזרחית, כל צד מן הזוית שלו. אך דבר אחד נחוץ לכל האזרחים – תחושת חוזק ועוצמה הנובעים מהיותם אזרחים.

חוזק, ותחושת חוזק אזרחית, הן של יהודים והן של פלסטינים, נטועים עמוק באינטרס של שני הצדדים. תהיה אשר תהיה דמותה של המדינה בעתיד, האינטרס של כולם מחייב קיומם של אירגונים אזרחיים חזקים, מודעים לעצמם ולאינטרסים הקבוצתיים שלהם, ובה בעת מודעים היטב, וסולידריים עם האירגונים האזרחיים בצד השני לקונפליקט. כדי לקדם תמונת עתיד זו, אלה המלצות ראשוניות:

1. תמיכה בעצמאות של אירגונים פלסטיניים, תסייע לחזק את האירגונים הפלסטיניים לפתח שרירי תודעה אזרחית בלתי תלויה, תוך פעולה פנימית הממוקדת בחיזוק החברה הפלסטינית אשר סובלת כתוצאה מהטראומה של המאה העשרים. התחזקות זו תסייע גם לדיאלוג פורה ושוויוני לשינוי בסיס היחסים עם היהודים. עם זאת, פעולה זו תזיק - אם תיבנה על התעלמות אקטיבית מהיהודים.

2. אירגונים ופעילים יהודים לזכויות אזרח ואדם הם אחד הנכסים היקרים ביותר, אך עדיין השבריריים, לעתיד שני העמים בארץ. יש לסייע לחזק מאד את האירגונים והפעילים היהודיים בתחום על ידי עידוד חשיבה משותפת, גיבוש מתמיד של אסטרטגיות המאבק לשינוי פנימי בקרב היהודים, תמיכת-עמיתים, וביסוס מקורות ומשאבי ידע זמינים ומזמינים. נראה כי גרעין פעילים חזק ומועשר יוכל להוות מנוף לאותו שינוי הנחוץ בציבור היהודי. אותו חוזק יכול גם לסייע להם בדיאלוג אמיץ עם האירגונים והפעילים הפלסטינים במגמה לשינוי בסיס היחסים איתם.
3. יש לתמוך ולחזק שותפויות קיימות בין יהודים לבין פלסטינים, אך רק כאלה אשר יש בהן פוטנציאל ומנוף לקידום החוזק של כל אחת מן החברות - היהודית והפלסטינית. לא כדאי לחזק מבנים קודמים של "דו-קיום" אשר ביססו את יחסי השליטה של היהודים בפלסטינים.
4. גם במצב זה, בו ניכר כי האג'נדה הלאומית גוברת על האזרחית בשני הצדדים, ברור לכל כי בעתיד יחיו כאן יהודים ופלסטינים. פעולה נפרדת, במקביל, היא כדאית, אך לא תישא פירות לשני הצדדים אם תתקיים במנותק לגמרי, או כנגד הצד השני. לכן, בנוסף לפעילות הנפרדת צריכים שני הצדדים להשקיע בדיאלוג רצוף, עם מחויבות למסגרת שלו בלבד. התכנים יכתבו על ידי המציאות ועל ידי היחסים הקיימים והמשתנים.
5. בצד החיזוק של כל צד בצורה שונה, מוצע כאן לבנות מסגרות של דיאלוג קבוע בין פעילים ומנהיגים מרכזיים בזירת החברה האזרחית. דיאלוג זה יהיה שונה מקודמיו בשני היבטים: המשתתפים בו ידעו מראש שמטרת הדיאלוג היא שינוי המציאות באמצעות פעולה אזרחית; המשתתפים יהיו ראשי אירגונים ופעילים אשר פועלים כל העת, ויישום תוצאות הדיאלוג הוא להם מעשה של יום-יום.
- בקרב רבים מהפעילים בתחום יש רתיעה מדיאלוג, בגלל שנים של דיאלוג עקר אשר לא נועד אלא לאפשר למצב הקיים להמשיך לשרור. לאחרים, תאור הדיאלוג כ"בירבורי - מלים" משמש מפלט ממחויבות לחשיבה מובנית וסדורה, כמו-גם מעימות עם רגשות ותכנים קשים לעיכול, שהם חלק אינטגרלי מדיאלוג של אמת.
- מטרות הדיאלוג הרצוף, היא לאפשר לכל צד לבחון מחדש את עצמו באופן מתמיד על פני רצף ההתפתחות התפיסתית שלו, ובזיקה לאירועים ההיסטוריים המתרחשים יום-יום; להעשיר את הדיון הפנימי והחשיבה המעשית לקראת שינוי תבנית התפיסה בקרב בני עמו.
- אופיו של דיאלוג זה לא צריך לשאת תוצאות מוחשיות מיידיות, והצדדים צריכים להיות משוחררים מ"להביא הביתה קבלות" לאחר כל מפגש. תהליך חשיבה מובנה ועימות מתמיד ומצמיח עם רגשות שמעלה המגע בין הצדדים הוא תנאי מקצועי הכרחי לקידום והישגים בתחום. יש להשקיע בפעילי זכויות האדם והאזרח הרבה מאד כדי שיוכלו לשאת בעול לאורך שנים, וגם

להתחדש ולצמוח. מנהיגים ברמת האירגונים האזרחיים זקוקים לדיאלוג זה, כמו-גם הציבור בכללו. נכון שלעולם לא מאוחר להתחיל בדיאלוג, אך אין זו סיבה להשתהות. ההשתהות מזיקה כאן לפלסטינים וליהודים כאחד.

מענית, אוקטובר 2001
עודכן ביולי 2002